

140 texts in Russian and Ukrainian, distributed over the Internet, have served as materials for proposed survey.

Following the algorithm of modeling the type, offered by O.O. Dmytriieva, we dwell on next parameters of the guide's image.

Typical nominations. Synonymic tokens «guide» and «cicerone» predominate in anecdotes by frequency of using names of professions, denomination «conductor» is used more rarely.

Gender affiliation. A guide in an anecdote is portrayed mainly without emphasis on gender.

Age. Such type of information is absent.

The appearance. There is no description of guide's appearance in any anecdote.

Attributes. They are not presented.

Sphere of activity. A guide in an anecdote acts due to his professional role, that is majority of texts represents the structure: subject (guide) – showed object (popular tourist cities/places, castles, museums, art exhibitions, parks, oriental market, mountains, jungle, taiga and even ... nuclear power plant) – influenced object (excursionist /tourist, tourist group).

Typical actions. A guide in anecdotes performs plenty of actions, which are peculiar to the representatives of this profession: a) makes tourists acquainted with monuments (exhibits and narrates); b) associates with participants of inspection (answers general and professional questions on the theme of excursion); c) demonstrates himself and organizes careful attitude towards showed objects and environment; d) instructs on safety measures, coordinates the group's behavior in emergencies; e) establishes and controls the number of tourists, adjusts their discipline.

Behaviour standards. There is a symbolic barrier between the professional-guide and the object

of his influence, which is explained by different levels of scholarship, intelligence, civility.

Typical states. Physical and emotional state of a professional-guide is mentioned in a small number of cases in the anecdotes' texts. Among them, a guide is called annoyed for three times, the token «patiently» appears twice, a guide once is depicted as tired.

Personal qualities. A guide in an anecdote is a specialist in his field. He has brilliant knowledge of the subject of conversation; he is erudite, experienced, cultural, polite, friendly, witty, confident, emotional, psychologically hardy.

The motive of a profit as one of the leading story-creating factors in the anecdotes of the subject under study reflects the material interest of a guide and his desire to earning on tourists.

Surroundings. Majority of texts depict the atmosphere of excursions and its indispensable participants (guide and visitor/tourist/group), or the interaction between a specialist-guide and a director (manager), a colleague-interpreter, an employee of an institution / supervisor of a territory, a driver of excursion transport, a local resident, a doctor, etc.

Communicative behavior. Guides in anecdotes are depicted as excellent speakers. Violation of the main features of speech culture, such as correctness, expressiveness, wealth, purity, precision are given in to ridicule.

During the study of anecdotes it is possible to talk about creation of complete positive image of the guide: intelligent, cultural, experienced, witty, confident, fascinated with his profession, emotional. Material interest is a negative feature of this linguistic type.

Стаття надійшла до редакції 30. 10. 2018

УДК 821.112.2

МАЦЕНКА Світлана

КУЛЬТУРОЗНАВЧІ ЗАСАДИ НІМЕЦЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано причини та наслідки «культурознавчого повороту» германістичного літературознавства і формування на цьому ґрунті культурознавчого літературознавства як одного з вагомих концептів новітнього культурознавства і провідної контекстно-орієнтованої теорії та методу дослідження літературних творів. Виділено основні засади культурознавчого літературознавства, серед яких розширення поняття текстуальності, культура як важливий контекст художнього твору, медіальність, дискурсивність, перформативність літератури, концепти пам'яті, ритуалу, канону. Методологію культурознавчого літературознавства представлено як модель конструктора.

Ключові слова: культурознавче літературознавство; культура як текст; література як пам'ять культури; контекстуалізація; медіальність.

Вступ. Із пізнавальної позиції сучасного літературознавства так званий культурознавчий поворот в гуманітаристиці Німеччини суттєво осмислений і систематизований. *Культурознавче літературознавство*, яке склалося в його межах, набуло нині статусу одного з вагомих концептів культурознавства (А. Нюннінг, В. Нюннінг), а також провідної контекстно-орієнтованої теорії і методу аналізу літературних творів (Т. Анц). Германістичне літературознавство втрутилося в дискусію про статус, радіус дії і призначення культурознавчих наук у 90-х роках минулого століття – значно пізніше, ніж в Англії, Франції та США. Його посиленій інтерес відзначався, за Т. Анцом, буквально «поспішністю», яка видавала страх дослідників «прогавити багаторазово постульований культурознавчий поворот». Тому поряд із поняттями «комунікація», «медіум», «дискурс» на зламі ХХ–ХХІ століть часто і широко вживаними стали також «культура» і «культурознавство» («Kulturwissenschaft»), спричинившись поміж іншим до зміни предметної сфери літературознавства і створивши підґрунтя для його оновлення.

Аналіз досліджень і публікацій. У знаковій статті «Чи можуть науки про культуру претендувати на нову моральну функцію? Загальна оцінка» 1997 року У. Штайнер називає літературу і культуру «рефлексійними інстанціями», що слугують семантичним і передусім перформативним архівом, органом знання про дійсність символічного творення світу (Steiner, 1997). Тож зближення літературознавства і культурознавства розглядають як «розкриття та розширення» (В. Фоскамп) науки про літературу стосовно сусідніх культурознавчих дисциплін, що стає зрозумілим передусім з історичної перспективи (в Німеччині культурологічні підвалини гуманітарних наук були закладені вже наприкінці ХІХ – в першій половині ХХ століття, наприклад, аксіологічний підхід в культурознавстві філософа Генріха Рікєрта («Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft», 1899), історико-культурна концепція Карла Лампрехта («Die kulturhistorische Methode», 1900), культурфілософські дослідження Георга Зімеля («Philosophische Kultur», 1911), вчення про символічні форми Ернста Кассієра («Philosophie der symbolischen Formen», 1923–1929; «Logik der Kulturwissenschaften», 1942), антропологія культури Еріха Ротгакера («Kulturen als Lebensstile», 1934, «Probleme der Kulturanthropologie», 1942), для яких було характерно прагнення, вийшовши за межі фаху, пояснити теорії, символи, щоденні практики через їх зворотне віднесення до культури, з якої вони виникли. Досвід зближення німецького літературознавства з культурознавчими науками обґрунтовано й узагальнено у

виданнях «Культурознавче літературознавство» під редакцією А. Нюннінга і Р. Зоммера (Kulturwissenschaftliche Literaturwissenschaft, 2004), а також «Літературознавство як культурознавство» Ф. Шльєслер (Schöblier, 2006).

Постановка проблеми. Становлення і швидке поширення культурознавчого літературознавства, як і інших наук про культуру, є наслідком не так повороту у теорії, як відповіддю на ґрунтовні зміни у сучасному суспільстві і світовому порядку. До таких А. Ассман відносить зокрема нові радикальні пізнання фізики і біології про структуру атома чи генома, які суттєво змінили сучасну культуру, наслідки технічного розвитку, який породив електронні засоби, накривши земну кулю мережею комунікаційних каналів, переосмислення статевої відносин як соціальний мотор змін у західному суспільстві, історичні і політичні рушії культурних перемін, такі як пізні наслідки історичних травм, могутні насильні переселення, постколоніальні пошуки ідентичності, нові транснаціональні організаційні структури в Європі (Handbuch Literaturwissenschaft, 2007). Тож не поширення певної школи чи теорії відповідальне за його розвиток, а зміни в самій культурі, разом із новими питаннями та викликами, які є їх наслідками. За таких обставин утверджується визначення культур як символічних репродукційних систем (У. Штайнер), завданням яких у світі змін, контингенції і швидкоплинності є розвиток ідентичності завдяки знову пізнаваним образам і водночас гнучка реакція на зміни. Із такої точки зору важливу роль відіграють символічні процеси як субстанційне поняття правди.

Культурознавче дослідження як міждисциплінарна дослідницька програма. Культурознавче літературознавство – це інтердисциплінарний проект. «Новий «рефлексійний» стиль дискусії про методи в літературознавстві» (В. Фоскамп) є частиною принципового переорієнтування гуманітаристики під кутом зору визначення її місця в культурі й її соціальних функцій. Тому актуальними залишаються проблеми наукової діяльності, яка виходить за межі фаху, зокрема питання про провідні дисципліни чи основоположне співвідношення дисциплінарності й інтердисциплінарності. «Характерними для літературознавчої дискусії є сподівання й очікування переступити існуючі межі фаху й займатися ним під знаком філології як (медіа)-культурознавством у сенсі ґрунтовно продуманої і систематично розвинутої трансдисциплінарності – у перенесенні >філологічної компетентності< на предмети, які в їхніх організаційних формах і комунікативних функціях можна порівнювати з мовними текста-

ми», – стверджує В. Фоскамп (Voskamp, 2003). Експансія культурознавчого способу мислення – це водночас і інтернаціональна тенденція, яка стала панівною в англійському, французькому, німецькому мовних середовищах. Цим зумовлене розуміння культурознавства як *специфічної внутрішньо багаторазово диференційованої міждисциплінарної дослідницької програми* (А. Реквітц), яка покликається на такі різні напрями дослідження, як «нова культурна історія», етнометодологія, символічна школа антропології, новий історизм, програма семіотики, інспірований М. Фуко дискурсивний аналіз, позначені впливом П. Бурдьє студії габітус, історія ментальності, естетика рецепції, соціально-конструктивістські гендерні дослідження, організаційні дослідження, історична семантика, етнологічні дебати «культура письма», праці із постколоніалізму (Reckwitz, 2004). Тож ця дослідницька програма, за А. Реквітцом, покликана пояснювати імпліцитні, як правило, несвідомі символічні порядки, культурні коди і смислові горизонти, які виявляються в найрізноманітніших людських практиках, різних часопросторах, і уможливають їх. Вона займається контекстуалізацією і частковим відчуженням людських форм діяльності, перебуваючи у критичному відношенні до класичних дослідницьких програм, зокрема соціології, історієзнавства, етнології, літературознавства. Хоч до уваги беруться певні осново-понятійні припущення щодо загальної структури соціального і культурного світу (наприклад, літературознавчі концепти тексту, автора і твору), на науково-теоретичному рівні дисципліни втрачають виразність свого власного місця в культурі і набувають статусу удавано автономного «неспостережуваного спостерігача». Демонструючи і детально аналізуючи залежність соціальних практик від випадкових символічних порядків, культурознавча дослідницька програма проводить ревізію гуманно-наукової перспективи. Як наслідок, особливих зрушень зазнають образ сучасності, сучасного суспільства і культури, а також уявлення про власну культурну практику. Усвідомлення часто не усвідомлюваної залежності різних сучасних практик – щоденних, політичних, господарських, технічних, естетичних, суспільних – від неприродних, універсальних чи раціонально вирішуваних культурних кодів зумовлює модифіковане розуміння зв'язку модерну і немодерну, так само як і усвідомлення культурних передумов власних наукових практик змінює розуміння наукової діяльності стосовно «предмету». Ці нові перспективи стали можливими в результаті трансформації основних понять, необхідних для аналізу світу людей, зумовленої теоріями культури в річищі структуралізму і семіотики, фено-

менології, герменевтики, філософії мови і символів. Однак у цій дослідницькій програмі термінологічна база все ще залишається суперечливою. Досі відкритим є питання, якою має бути перспектива: більш структуралістськи-семіотичною, тобто цілісною, чи більш герменевтично-інтерпретаційною, суб'єктивно орієнтованою, а також чи є культура структурою, а чи її слід розуміти як «суб'єктивне досягнення», тобто перебуває вона на рівні дискурсів чи практик. Відчужувальна оптика не вичерпується міжкультурним розширенням і ревізією традиційних європейських категорій. Вона ставить під сумнів самі ці категорії в їхній обумовленості європейською історією з їхньою претензією на узагальнення і навіть універсальність. Для літературознавства зокрема це означає критичне переосмислення поняття епохи та жанру, а також критеріїв літературної канонізації, що пов'язано не в останню чергу з контекстом зв'язку літературної історії з історією колонізації.

Поняття культури. Важливим тлом культурознавчої дослідницької програми є значенно-орієнтоване поняття культури. Якщо виходити з того, що існують різні культури і що в різних місцях і в різні часи існують різні поведінкові комплекси, то значенно-орієнтоване поняття культури, (*bedeutungsorientierter Kulturbegriff*) передбачає теоретичний аргумент: ці поведінкові комплекси виникають, можуть бути репродуковані і змінюються на тлі символічних порядків, специфічних форм інтерпретації світу. Ці смислові й розрізнявальні системи, які відображують не просту суспільну надбудову, а в своїй специфічній формі «символічної організації дійсності» необхідне тло для конституювання дій усіх соціальних практик, витворюють рівні культури – це соціально-конструктивістський аргумент розуміння культури, орієнтованого на значення. За Е. Кассіером, світ може бути пізнаний тільки шляхом постійного й здебільшого імпліцитного приписування значень. Світ є тим самим «світом значень». Тобто, функція символічного є тою функцією, яка представляє передумови для будь-якого сприйняття предметів чи станів справ. Людський світ існує тільки як сповнений значень, символічний, все чуттєве – лише як логічне.

Основні засади культурознавчого літературознавства. Культурознавчий поворот в літературознавстві спричинився до того, що утиску зазнали конститутивні для дисципліни відмінності. Основоположним стало розрізнення поміж текстом і контекстом. Якщо сучасне літературознавство розуміє себе як науку про тексти, а саме про художні тексти, які відзначаються ознаками літературності чи поетичності, якщо основні поняття літературної теорії, яка стосується предмету, в класичній герменевтиці

обертаються передусім довкола експресивного розуміння поміж текстом і автором, щоб у контексті систематичного аналізу тексту щораз більше спрямовуватися на внутрішні структури і логіки тексту, то культурознавчі засади новітнього літературознавства – від рецептивної естетики й радикалізованої герменевтики через деконструкцію аж до нового історизму – критикують ці «основні положення як латентно контингентно-нерозрізювальні» (Reckwitz, 2004). Із цієї позиції, сумнівним вважається припущення щодо «забезпечення» значення тексту за допомогою інтенції автора чи завдяки об'єктивно-автономній внутрішній структурі тексту, яка має уможливити замикання тексту від нетекстуальних контекстів (чи інших текстів). Натомість стверджується, що значення у текстах залежить від приписувань значень (*Zuschreibungen*), тобто інтерпретацій читачами, інтерпретаторами, реципієнтами, а також як від їхнього соціально-культурного використання в певних історичних контекстах, так і від нестабільних семіотичних покликів відповідного тексту на інші культурно значимі тексти і дискурси. До того ж вразливим видається обмеження «літератури» текстами естетичної літературності та їхнє відмежування від «не-літературного». Поняття тексту розширюється також на «не-текстові» тексти, а врешті і на медіа, які є носіями певних знаків (також на аудіовізуальні медіа).

Нове визначення літературознавчого предмету має глибокі науково-теоретичні наслідки. Культурознавче літературознавство розуміє літературні та не-літературні тексти як «модерно-специфічні медіа дискурсивного виробництва і зміни культурних кодів» (Reckwitz, 2004). Парадигматичними виявляються тут новий історизм і медіазнавство: новий історизм (С. Грінблат) реконструює, яким чином тексти в історичних і соціальних контекстах транспортують певні соціальні смислові опції, а інші виключають; медіазнавство (Ф. Кітлер) розробляє, як специфічно-сучасні медіа преформують певні способи сприйняття. Дослідники виходять із того, що вже самі літературні тексти як такі інтерпретують, ще задовго до того, як інтерпретують їх самих. І ці інтерпретації є культурними, культурно-специфічними тлумаченнями у полі напруги культурних суперечностей. Читання літературного тексту можна охарактеризувати як інтеграцію в його символічний значеннєвий порядок. Сама конструкція літературного тексту є символічною дією. А символічні дії вказують на культурно-специфічні кодування та символізацію.

Німецька літературознавиця і культурологиня Д. Бахман-Медик вказує на те, що в літературі вже на початку ХХ століття плідно використовувалися етнологічні інтерпретації, пов'язані

з тлумаченням символів, ритуалів, описами «іншого», тим самим в її вивченні вже був реалізований «антропологічний поворот». Дослідниця покликається на «Насичений опис: статті про розуміння культурних систем» американського антрополога К. Гірца, зокрема на його поняття культури, і формулює його так: «Культура – це „самоткане значеннєве плетиво“, виготовлене членами суспільства, завдяки якому дії можна перманентно перекладати в інтерпретуючі знаки і символи» (Bachmann-Medick, 1996). Розширивши поняття літератури до масової культури, звернувшись до міжкультурної герменевтики, літературознавство суттєво наблизилося до понятійних сфер культурної антропології й етнології. Тому літературні тексти сприймаються «наче етнографічні самоописування культур» (Т. Анц) і стають тим самим першорядними джерелами етнографічних досліджень. У своєму «багатоголосі», яке обґрунтував М. Бахтін, вони доводять культурознавцям, що культури – це не цільні структури, закриті в собі, а гетерогенні, в собі суперечливі утворення з надзвичайно відмінними перспективами тлумачення. Концепція «культури як тексту», як відзначає Д. Бахман-Медик (2011), стала вирішальною сферою зчленування культурної антропології та літературознавства. Дослідниця стверджує, що саме уявлення про «культуру як текст» стимулювало в літературознавстві появу нового погляду на літературу як «текст культури», що пришвидшило розширення розуміння традиційної текстуальності – від тексту із чіткими межами до «нестійкого тексту» («*unfester Text*»). Уявлення про «культуру як текст» уможливило виявити «систематичну вісь», орієнтування на яку дозволяє співставляти дисципліни і знаходити зв'язки між ними. Д. Бахман-Медик проблематизує цю формулу і приходиться до концепту «тексту культури», плідного для розширення філології в культурознавчій перспективі. Він пов'язаний із критикою надмірної фіксації на «культурі як продукті (результаті дії)» замість «культури як виробництва», тобто «акту творення». Саме такому «культуралізму», переконана дослідниця, протистоїть потреба пошуків науками про культуру «культурного перекладу» для тих матеріальних факторів, які наділяють суспільство порядком влади (чи безвладдя), а не тільки – аналізувати імперію символічного у притаманній їй комплексній самореферентності. У цьому зв'язку літературознавство мотивоване до посиленої уваги до тілесного, а також до такої форми матеріальності, як письмо, що передусім пов'язано з його відкритістю до новітньої теорії медіа і з дослідженням перформативності. Тобто тексти слід читати перформативно: як «культурні побудови», які не тільки представляють дійсність, але й констру-

юють її. Як наслідок, відбувається перехід від полів значення до полів відношень, завдяки чому враховуються взаємодія текстів, фактор тілесності, зв'язок усного мовлення і писемності, ритуальність, театральність, ситуації літературного інсценування. Тому літературознавство має, переконана німецька дослідниця, більш всебічно вивчати «дії, які знаходяться в тексті». Бо саме в літературних творах представлені чи тематизовані ті дискурсивні рутинні дії, диференціюючи й узгоджуючи які люди приходять до зняття напруги всередині культури чи поміж культурами. Сучасний змінний світ вимагає значно динамічнішого уявлення про культуру. Транскультурне порівняння тому, за Д. Бахман-Медик, проводиться, виходячи із переплетення суспільних процесів, культурних контактів, «гібридних» нашарувань досвіду і відчуття «прискореності». Культури і літератури розвиваються в культурно-змішаних зонах контакту, враховуючи увагу до взаємних переходів культурних кордонів, суперечки і спроби порозуміння. Тому замість концепту «культура як текст» провідним стає культура як процес перекладу і перемовин. Якщо враховувати таку теорію тексту, яка зважає на ситуацію і всередині культур і поміж ними, «взаємовідносини диспозицій, позицій і примусу, що організують порядок», то літературні тексти не можна вважати текстами однієї культури, а тим більше канонічними текстами. Для міжкультурного аналізу суттєвим стане перехід від «специфічного текстуального горизонту до концепту глобального обертання текстів» (Бахманн-Медик, 2011). За цих умов літературознавство має віднайти своє місце у світовому суспільстві, звернувшись передусім до неєвропейської літератури, до текстів, які виникли між культурами, до дійсно світової літератури.

Важливу роль у культурознавчому літературознавстві відіграє розуміння літературних текстів як медіа комунікативної і культурної пам'яті. «Літературні тексти, – вказує В. Фоскамп, – беруть участь у рефлексивному культурному осучасненні як постійно діючий контроль узгодження операцій, завдяки якому виконується не тільки функція пригадування, але й тим більше забування» (Steiner, 1997). Завдяки працям літературознавиці і культурологині Алайди Ассман, культуролога Яна Яссмана, літературознавиці і культурологині Астрід Ерль «пам'ять» стала ключовим поняттям культурознавчого переорієнтування літературознавства, а понад це трансдисциплінарною контактною парадигмою. А. Ассман вказала на чотири парадигматичні аспекти культурознавчого поняття пам'яті: 1. Наголошення на формі зображення; 2. Процесуальний характер пригадування; 3. Переборення дихотомії пам'яті й істо-

рії; 4. Травма (як стійка присутність минулої події), яка тривалий час витворювалася в текстах і картинах, уявленнях і практиках як культурна спадщина. У зв'язку із цим порушуються наступні питання: яким чином інтертекстуальність, топіка, жанрові концепції, процеси канонізації чи літературного зображення пригадування сприяють тому, що література розширює свій вплив як медіум у культурі пригадування.

Висновки. Отже, наступні культурознавчі засади німецького літературознавства ґрунтують його як один із провідних новітніх методів літературознавчих досліджень:

Літературознавство, орієнтоване на культурознавство, дотримується точки зору, що всі види текстів – від побутових документів до наукових досліджень – слід інтегрувати в літературознавчу предметну сферу. Таке ж розширення відбувається й на рівні теорії: всі теорії, розроблені для моделювання і пояснення культурних феноменів, зараховуються також до потенційно важливих співвідносних теорій і для літературознавства.

Методологічна «модель конструктора» культурознавчого літературознавства зорієнтована на те, щоб відсортувати існуючу пропозицію теоретичних засад, критично розглянувши основоположні відмінності і точки дотику в поглядах семіотики, системної теорії, конструктивізму, дискурсивного аналізу й історії культури. Тож основоположними передумовами для культурознавчого розширення літературознавства є інвентарний опис і типологічне диференціювання наявних засад, методів і моделей у сучасній літературній та культурній теорії. Культурознавче літературознавство має виходити з комплексної «багаторівневої моделі», яка розглядає літературу як символічну і соціальну системи. Завдання полягає у тому, щоб за допомогою продуманого текстуально-аналітичного процесу і досліджень символічних систем культури здобути роз'яснення про літературу як символічну і соціальну системи. Для цього необхідне посередництво між текстоцентричними і контекстуалізуючими методами.

Загальна мета аналізу літературного тексту як культурного продукту специфікується як: 1. Показ зв'язків між текстами і культурними феноменами різних видів (артефакти, культурні практики, когнітивні й емоційні схеми, цінності). Такі зв'язки можуть бути концептуалізовані як прямі запозичення або неавтономні чи неминучі, вони можуть бути встановлені через спільне використання мисленнєвих форм, стереотипів, колективних символів. Метою їхнього виявлення може бути пояснення літературних тем чи способів зображення, орієнтуючись на їхнє культурне походження, чи симптоматична інтерпретація одного чи кількох літературних

текстів. 2. Розкриття владних стосунків, прихованих у текстах. Поряд з історичною реконструкцією такі спроби мають часто ідеологічний намір. 3. Глибоко-психологічне моделювання неминучості владних зв'язків, як, наприклад, в постструктуралістській теорії гендеру. Для ідеологічно-критичного викриття умовних владних структур залучається необхідна дихотомія «власне – чуже/інше» з метою доказу її неминучості. Гра диференціями визначає і позірно гомогенне, наприклад, «ідентичність» окремої людини чи культури, яка вимагає суттєво диференційованішого осмислення.

Культура здатна переймати функцію контексту, наділеного для літературних текстів високим потенціалом роз'яснення. Цей контекст є об'ємним: для висвітлення літературних текстів перевага віддається не тільки даним подієвої і соціальної історії, а передусім знанням з історії буденності і ментальності. Типовими, наприклад, є інформації про звичай щодо споживання їжі, конвенції подорожування, усталені форми використання медіа, які аналізуються в літературних текстах. За цих умов легітимними стають питання про способи, за допомогою яких відповідним елементам конкретного тексту функцій знаків надають сучасні правила одягу, або в літературному творі представлено емоційний код, запозичений із похоронного ритуалу певної культури. Розширюється також ідейно-історичний контекст. Потенційно важливими для контекстуалізації літературних творів стають сфери сучасної науки з помітним акцентом на медично-атропологічному знанні. Культура за цього є комплексним утворенням, яке слід реконструювати, й яка справляє на літературний твір дію впливового «навколишнього середовища», яке залишає в ньому свої сліди. Літературні тексти водночас беруть участь в конструюванні культури (Handbuch Literaturwissenschaft, 2007).

Тексти в культурі вказують на різні медіа і порушують тим самим проблему медіальності. За узагальненням Алайди і Яна Ассманів, все, що може бути відомо, осмислено і сказано про світ, можна знати, продумати і сказати тільки в залежності від медіа, які комунікують це знання. Літературу слід сприймати як один із медіа культурної комунікації. Важливу роль тому відіграють взаємозв'язки між окремими медіа під знаком інтермедіальності. Інтермедіальність позначає не лише переступання медіальних меж, але й також принципово кожен контакт культурно кодованих комунікаційних систем, які, за Ю. Крістеву, можна співвіднести із текстом. Такий текст складається із картин, знаків та інших медіа, його можна розглядати як мозаїку цитат, визначену інтермедіально. Як культурний простір він є водночас сферою «загальної пам'яті», який проте не слугує пасивним нако-

пичувачем, а є натомість комплексним механізмом текстового виробництва, в якому панує зміна забування і пригадування.

Запозичення теорем М. Фуко спричинилося до того, що літературний текст прочитують серед інших «дискурсів», «у контексті культурного архіву». Тим самим текст стає вузловим пунктом різних дисциплін, регульованих відповідними дискурсами.

Культурологічне літературознавство припускає «текстуальність історії», яка до того ж позначена амбівалентними констеляціями влади.

Продуктивним для літературознавства є зв'язок з етнологією. За Д. Бахман-Медик, етнографія саме тим цікава для літературознавства, що відслідковує можливості перекладу іншого у власну культуру. Тому широким полем дії послуговується концепт ритуалу, імпортований в літературознавство. Літературні тексти є засобами культурної самоінтерпретації, горизонт якої творить зіткнення з чужим. Літературні тексти відображають специфічні форми культурної репрезентації і беруть участь в об'ємних процесах символізації, демонструють і коментують практики соціальних груп, вивчають культурні значення. Література розмірковує над функціями й організаційними формами культури, свят, ритуалів ініціації. Концепт «насиченого опису» К. Гірца не тільки інтегрує літературний аналіз в етнологію, але й заострює в літературних творах погляд на культурні процеси самоінтерпретації. Свята, ритуали, театральні постановки, які часто описуються в літературних сюжетах, символізують соціальний порядок, переводять його в насичені значеннєві контексти, повідомляють про суспільні ієрархії, приховані владні констеляції.

Одним із ключових понять культурологічного переорієнтування літературознавства є пам'ять, яка слугує трансдисциплінарною парадигмою.

Привабливою культуронавчою темою залишається дослідження канону. Література розглядається у контексті суспільних процесів влади й розрізень, утворення еліти і конструювання ідентичності. Бо канон як авторизоване знання представляє культурний капітал, уможливує участь у «панівних стилях життя» і творить «форми соціального розрізнення», які символічно маркують суспільні сфери впливу та влади. Із 90-х років дебати про канон набули підвищеної культурно-політичної актуальності. Особливо євроцентризм канону був поставлений під сумнів, виходячи з усвідомлення життєво-важливого зв'язку культурного посередництва і колективної ідентичності, різноманітності, відмінності і взаємної виключеності культурних ідентичностей, знецінення жіночих культурних потенціалів чоловічим домінуванням, а також руйнування ґрунтовних традицій колоніальним пануванням. Збережена в каноні література як культурна

ідентифікаційна конструкція є медіумом статево і верстово специфічної соціалізації. Канонізація має, як вказує А. Ассман, безпосередні наслідки для життєвих практик і образів самого себе, читання може впливати і фіксувати організовані форми життя.

Тож культурознавче літературознавство робить вагомий внесок у дослідження таких комплексних проблем, як «пам'ять», «історія», «ідентичність», «тіло», «медіа», а також плідно працює з культурними феноменами «жі», «подорожі», «одягу», «ритуалу» як знаковими системами. Воно збагачує культурознавчі науки напрацюваннями у сферах текстуальності й інтерпретації. Функціонуючи в мережі знань, воно поглиблює теорії комунікації, дискурсивності, інтермедіальності, перформативності, уможливаючи розмисли про поетику культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Ассман, А. (2012). *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті*, Київ: Ніка-Центр.
- Бахманн-Медик, Д. (2011). *Режими текстуальності в літературознавстві та культурології: вызови, границі, перспективи*, № 107, (1).
- Гірц, К. (2001). *Інтерпретація культур. Вибрані есе*. Київ: Дух і Літера.
- Assmann, A. (2017). Einführung in die Kulturwissenschaft. Grundbegriffe, Themen, Fragestellungen, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Assmann, A. (2002). Gedächtnis als Leitbegriff der Kulturwissenschaften. *Kulturwissenschaften. Forschung – Praxis – Positionen*. Wien: WUV-Verlag.
- Bachmann-Medick, D. (1996) Einleitung. Kultur als Text. *Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft* / Hrsg. von D. Bachmann-Medick. Frankfurt am Main: Fischer.
- Erl, A. (2002) Literatur und kulturelles Gedächtnis. Zur Begriff- und Forschungsgeschichte, zum Leistungsvermögen und zur literaturwissenschaftlichen Relevanz eines neuen Paradigmas der Kulturwissenschaft. *Literaturwissenschaftliches Jahrbuch*. № 43, 249–276.
- Handbuch Literaturwissenschaft*. (2007) Band 2: Methoden und Theorien / Hrsg. von Thomas Anz. – Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Kulturwissenschaftliche Literaturwissenschaft: Disziplinäre Ansätze (2004)*. Theoretische Positionen – Transdisziplinäre Perspektiven / Hrsg. von Ansgar Nünning, Roy Sommer. Tübingen: Narr Francke.
- Reckwitz, A. (2004). Die Kontingenzperspektive der Kultur, Kulturbegriffe, Kulturtheorien und das kulturwissenschaftliche Forschungsprogramm. *Handbuch der Kulturwissenschaften*. Band 3: Themen und Tendenzen / Hrsg. von Friedrich Jaeger, Jörn Rüsen. Stuttgart: Springer-Verlag.
- Schöbler, F. (2006). *Literaturwissenschaft als Kulturwissenschaft*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Steiner, U. C. (1997). Können die Kulturwissenschaften eine neue moralische Funktion beanspruchen? Eine Bestandaufnahme. *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 71, 1, 3–38.
- Voßkamp, W. (2003). Literaturwissenschaft als Kulturwissenschaft. Konzepte der Kulturwissenschaften. *Theoretische Grundlagen. Ansätze. Perspektiven* / Hrsg. von Ansgar Nünning und Vera Nünning. Stuttgart, Weimar: 73–85.
- History of Spiritual Processes Quarterly (1997). [Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte] 71, 1, 3–38.
- Voßkamp, W. (2003) Literary Criticism as Culture Studies [Literaturwissenschaft als Kulturwissenschaft]. *Culture Studies Concepts [Konzepte der Kulturwissenschaften. Theoretische Grundlagen – Ansätze – Perspektiven]* / Hrsg. von Ansgar Nünning und Vera Nünning. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler. 73–85.

С. МАЦЕНКА КУЛЬТУРОВОЕДЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НЕМЕЦКОГО ЛИТЕРАТУРОВОЕДЕНИЯ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье проанализированы причины и последствия «культуроведческого поворота» германистического литературоведения и формирование на этой основе культуроведческого литературоведения как одного из важных концептов современного культуроведения, а также ведущей контекстно-ориентированной теории и метода исследований литературных текстов. Выделены основные принципы культуроведческого литературоведения, среди которых расширение текстуальности, культура как важный контекст художественного произведения, медиальность, дискурсивность, перформативность литературы, концепты памяти, ритуала, канона. Методология культуроведческого литературоведения представлена как модель конструктора.

Ключевые слова: культуроведческое литературоведение; культура как текст; литература как память культуры; контекстуализация; медиальность.

S. MACENKA CULTURE STUDIES ASPECTS OF GERMAN LITERARY CRITICISM: METHODOLOGICAL ASPECT

The article presents an analysis of the causes and effects of “cultural turn” in Germanic literary criticism and formation of culture studies based literary criticism as one of the key concepts of contemporary culture studies and leading context-ori-

ented theory and research method for literary works. The main principles of culture studies based literary criticism have been singled out, including expansion of the notion of textuality, culture as an important context of a literary work, mediality, discursive character, performability of literature, concepts of memory, ritual and canon. The methodology of culture studies based literary criticism is presented as a model construction set.

Key words: culture studies based literary criticism, culture as a text, literature as culture memory, contextualiation, mediality.

S. MACENKA

CULTURE STUDIES ASPECTS OF GERMAN LITERARY CRITICISM: METHODOLOGICAL ASPECT

In view of the increased interest in culture studies in Ukrainian literary criticism, the article presents experience of German literary criticism oriented towards culture studies. As a result of the so-called “cultural turn”, in 1990s *culture studies based literary criticism* (Kulturwissenschaftliche Literaturwissenschaft) emerged in Germany and became one of the key concepts in modern culture studies (A. Nünning, V. Nünning) as well as leading context-oriented theory and method of literary works analysis (T. Anz). Culture studies based literary criticism is an interdisciplinary project, which according to A. Rackwitz is part of a specific internally differentiated interdisciplinary research programme. From the standpoint of culture studies based literary criticism, literature is on the one hand perceived as one of the material forms or textual media in which the mental programme of “culture” is reflected, and on the other hand this form or medium is characterized by certain specific features, special “literary character” of texts, their genre and text-specific expressive forms. Meaning

in texts depends on re-writing of meanings (Zuschreibungen) i.e. interpretations of readers, interpreters, recipients as well as on their social and cultural use in certain historical contexts and unstable semiotic references of a respective text to other culture significant texts and discourses. The concept of text expands to “non-textual” texts and eventually to media which are bearers of certain signs (audiovisual media included). Having expanded the notion of literature to mass culture and by referring to intercultural hermeneutics, literary studies have come very close to the conceptual spheres of cultural anthropology and ethnology. This is why literary texts are perceived “as ethnographic self-descriptions of cultures” (T. Anz) and become primary sources for ethnographic research. It is suggested that texts be read in a performative way as “cultural constructs” which not only represent reality but also construct it. As a result, there occurs a switch from fields of meaning to the fields of relations which helps factor in the interaction between texts, the factor of physicality, the connection between speech and writing, rituality, theatricality and literary staging situation. Literary criticism has tapped into memory discourse by studying “cultural memory” (A. Assmann), it focuses on the problem of mediality and views literature as a medium for cultural communication. The main principles of culture studies based literary criticism have been singled out, including expansion of the notion of textuality, culture as an important context of a literary work, mediality, discursive character, performability of literature, concepts of memory, ritual and canon. The methodology of culture studies based literary criticism is presented as a model construction set.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2018

УДК 801.81:398.21:2-187](477)

НАУМОВСЬКА Олеся

ПАРАДИГМА ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЧАРІВНОЇ КАЗКИ

Статтю присвячено актуальній для сучасної фольклористики гендерній проблематиці, зокрема аналізу жіночих образів української чарівної казки. Ці образи поділено на дві великі групи, неоднорідні за своїми кількісними характеристиками: полісемантичні та моносемантичні. До полісемантичної групи фемінних образів належать «дівчина», «дружина», «мати», «дійшла баба». Моносемантична група в українській казковій традиції кількісно значно менша, ніж полісемантична. До неї входять три основні образи: «мачуха», «сирітка» та «бабина дочка». Казкові образи втілюють узагальнені риси етнопсихотипу народу-творця.

Ключові слова: фольклор, народна проза, чарівна казка, жіночі образи, персонаж, варіант.

Вступ. Казка кожного народу – це макросвіт у мікросвіті, всеоб’ємний інтертекст, що в закодованих образних, символічних, мотивних формулах акумулював у собі понадтисячолітні знання, прагнення, устремління свого творця.

Так, образи добротворців втілюють ідеали, злотворців, навпаки, – усі найгірші риси в народній аксіології (за класифікаційним підходом Л. Дунаєвської). Здебільшого ці образи формувалися ще в епоху міфологічного мислення і,

© Наумова О., 2018